Eski Uygurlarda *ög bitig* üzerine

Juten ODA
(Toyohashi)

Bugünkü Çin'e bağlı olan Doğu Türkistan'da Turfan ve cıvarında bulunan bölgelerden bize çok sayıda Eski Uygur-Türkçesinin metni bize ulaşmıştır. Bunlardan içerisinde hukuk vesikalarına âit araştırmalar Uygur-Türklerinin kullanmış olduğu tâbiri ilk defa inceleyanu Dr. Rahmeti Arat olmuştu. Arat "Eski türkçe hukuk vesikalarını, bugünkü kullanılışlarına göre, sened, makbuz, mukavele v.b. şeklinde, hukûkî kıymetleri bakımından da ayrı bir tasnife tâbi tutmak mümkündür. Bâzan vesikalarda bunların hukukî durumları ayrıca belirtilmiştir. Burada kullanılan tâbirler şunlardır:"(Arat 1964: 14) demiş ve *baş bitig, çın bitig, idiş[ıdış] bitig, öng [ög] bitig, vuçung (buçung) bitig, yantut (yanut) bitig* gibi tâbirler üzerine kısa amma özgün bir incelemede bulunmuştur.

Gerçekten toprak veya köle alım-satım sözleşmelerinin, gümüş veya buğday v.b. için borç senetlerinin nasıl kullanılmış olduğunun bilinmesi gerekir. Ben, P. Zieme, H. Umemura ve T. Moriyasu ile beraber müteveffa N. Yamada'nın anıtsal çalışmasını yayıma hazırlamak için çalıştım. Bu čališma "*Uiguru-bun keiyaku-monjo shūsei (Sammlung uigurischer Kontrakte)*" adıyla 3 cilt olarak çıkmıştır (Osaka 1993). Ayrıca bu yazımda da *baş bitig, idiş[ıdış] bitig* tâbirlerine değindim(Oda 1991). Bu konuyda ilgili *baş bitig*'in kökeni için tam aynı anlamı taşıyan Çince *yuan-quan* (元券)kelimesinin kullanılmış olduğunu M. Arakawa tarafından belirtmiştir(1994: 117) . Bu tâbir alım-satım sözleşmeleri için kullanılmakla birlikte, *öng[ög] bitig* 'in senetlerle ilişikli olaması gerekir.

Daha o dönemler Arat'ın, Radloff-Malov'un yayını içerisinde bulunan *öng bitig* için, "Bunun metnin aslı ile bir daha karşılaştırılması gerekir."(Arat 1964, s.15) diye not düştüğünü görüyoruz. Fakat *öng bitig* (*previous(?) document*) tâbir, daha sonra Clauson'un sözlüğü içine alınmış olduğundan kimse okunuşu ve anlamlandırılışı konusunda şüpheye düşmedi. Yamada'nın asıl metne bakarak *ög*

diye not edilmesine Moriyasu rastlamış, bize gösterdi. Ona göre aslen *öng* değilmiş, gerçekten de fotoğrafa göre, Malov gibi *ong* okumak mümkünse de Yamada gibi *ög* okumak daha doğru olacaktır. Dikkat edilmesi gereken bunun *ög bitigi* olması gerektiği ve "ana senedi" olarak anlamlandırılmasıdır.

Yamada'nın çıkarmış olan bir vesikalardan Ot.Ry 2734 [Lo19] metninde okunmayan bir kelimeyi *ög(?)* olarak okuduk.

Yamada'nın "Kontrakte", 2. cilt içerisinde yer alan borç sözleşmelerinden [Lo19] (Ot.Ry. 2734) metni şudur:

Lo19 (Ot. Ry. 2734)

1 bars yïl altïnč ay iki otuz-qa manga yigädmiš-
2 -kä tüš-kä üür krgäk bol*u*p · čanaq-ta vaptso tu-
3 -nung küri-si üzä · iki šïγ üür altïm · yangï-ta
4 arqalïq tüš-i birlä köni birürmän · birginčä yoqbar
5 bolsar-män oγlum qaysung köni birzün · tanuq bačaq
6 tanuq qumaru · bu tamγa biz ikägü-nüng ol män vapḍso tu bitid**im**
7 v yigädmiš-ning
8 v *ög*(?) bitigi

Çeviri

(Ön yüz) Kaplan yıl(ının) altıncı ay(ının) yirmi ikinci gününde.
Bana Yigedmiş'e *üyür* gerek olup Çanak'tan Vaptso Tu(tung'un)
'*küri*'(kile) ölçeğinde 2 *šıγ üyür* aldım.
[Son baharın] yeni (günlerin)de faizi ile eksiksiz veriyorum.
verene kadar yok olursam,
oğlum Kaysung eksiksiz versin.
Şahit: Baçak. Şahit: Kumaru.
Bu damga bizim ikimizindir. Ben Vaptso Tu yazdım.
(Arka yüz) Yigedmiş'in ana bitigi.

Açıklama:

Bu senet borç sözleşmeleri için örnektir. Yaprağın arka tarafındaki "*Yigedmiş'in ana bitigi*" çok önemli eklenti olsa gerek. Bundan başka örnek yok olursa da, alım-satım sözleşmelerinde olduğu gibi senedin sahibinin kendi eliyle yazılmış olduğu düşünülür. Ön tarafındaki yazmaya göre bambaşka bir eldendir, yani bu senedin sahibi olan Çanak'ın kendisi yazmış olmalıdır. Yamada'nın izahatına göre yazma

katlanmış olan kağıt üzerinde yazılmışsa da bugün için eskimiş, kesilmiş ve okunaksız hale gelmiştir; ancak biz böyle de okunabileceğini düşündük.

İkinci belge:

Mi06 (USp 48)

1 ït yïl ikinti ay toquz yangïqa män
2 qanturmïš toγ‹r›ïl · kädirä-kä birmiš asïγ-lïγ
3 biš stïr kümüš-üg tükäl altïm ög
4 bitigi · yoq bolmïš-qa bučung bitig
5 birdim · kin öngtün · *ö*g bitigi
6 ünsär · yorïmzun bučung bolzun ·
7 tanuq yanga ba‹r›s tanuq buy*an*čuq
8 bu tmγa män qanturmïš toγ‹r›ïl-nïng'ol

Çeviri
Köpek yıl(ının) ikinci ay(ının) dokuzuncu gününde.
Ben Kanturmış Togrıl, Kedire'ye vermiş (olduğum)
faizli beş stır gümüşü tamamen aldım.
Ana bitigi kaybolduğu için "Vuçung" senedi verdim.
Sonra(ki bir) zamanda ana bitigi (meydana) çıksa,
geçerli olmasun. "Vuçung" olsun.
Şahit: Yanga Bars. Şahit: Buyançuq.
Bu damga ben Kanturmış Togrıl'ındır.

Açıklama:
Ana bitigini, yani alış-veriş sözleşmesini kaybetmiş olan KLanturmış Togrıl , bunun yerine Kedire'ye "vuçung" senedi vermiştir. Alış-veriş sözleşmesinin borç alan tarafından yazılmış ve damgalanmış olması, bu senedin borç veren tarafına verilmesine ve borç alanun sonra borcunu tamamen kapatmasıyla alış-veriş sözleşmesinin, yani ana bitiginin geri vermesi gerekir.

Üçüncü belge, 3Kr. 31a : USp 112 [Mi07]

Mi07(3Kr. 31a:USp 112)

1 qoyn yïl čxšput ay ygrmi-kä män yuqa
2 basa toγ‹r›ïl-nïng sävig bürt bilä-
3 -ki čam-lïγ ädgü quturul-mïš olar bilä

4 biḍig qïlïp bi*rmiš* asïγ-lïγ kümüš-
5 -tin basa toγ‹r›ïl-nïng basïγ-qa täg-
6 -miš säkiz sïtïr kümüš-üg män yuqa Ḥ
7 altïm ög bitigin tïtp basa toγ‹r›ïl-
8 -qa čamïm yoq öṣgä on-luq-larïnta
9 čamïm üṣülmäyük-kä ög bitigin
10 birmätim tanuq T(.)MW(.)Y tanuq bulat
11 bu tamγa män yuqa-nïn*g* ol

Çeviri
Koyun yıl(ı) Çaxşaput ay(ının) yirmisinde.
Ben Yuka, Basa Togrıl'ın Sevig Bürt ile davalı (olurum).
Edgü (ve) Kuturulmış'la bitig yapıp, verdikleri faizli gümüşten
Basa Togrıl'ın basıg (=vergi?)ına yetişmiş olan (hesap olarak) 8 sıtır
gümüşünü, ben Yuka aldım.
Ana bitiginden vazgeçince, Basa Togrıl '(la) olan davam düştü.
(Ayrıca) diğer onluklarında davam (daha) kesilmeyeceği için,
ana bitigini vermedim. Şahit: T.mw.y. Şahit: Bulat.
Bu damga ben Yuka'nındır.

Açıklama:
Buradaki *ana bitigi* Yuka ile Onluklar arasında yapılmış olan alış-veriş sözleşmesidir. Süphesiz Yuka borç vermekte, Onluklar da borç almaktadır. Onluklar tarafından bir *ana bitigi* yazılmış, damgalanmış ve Yuka'ya verilmiştir. Böylece de iki taraf arasında dava konusu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak Onluklarından Basa Togrıl ile borç kapatmış, ancak ötekilerle dava devam etmiştir. Bu nedenle *ana bitigi* Onluklara verilmemiştir. Bunlar arasında anlaşılması güç bir cümle vardır: ① män yuqa basa toγ‹r›ïl-nïng sävig bürt bilä-ki čam-lïγ ② ädgü quturul-mïš olar bilä biḍig qïlïp ③ bi*rmiš* asïγ-lïγ kümüš-tin basa toγ‹r›ïl-nïng basïγ-qa täg-miš ④ säkiz sïtïr kümüš-üg män yuqa altïm.
①*män yuqa basa toγ‹r›ïl-nïng sävig bürt bilä-ki čam-lïγ* <Ben Yuka, Basa Togrıl'ın Sevig Bürt ile davalı olurum>: Bu satırlar "män ozmïš toγrïl inim basa toγrïl biläki alïš veriš"(Mi04: 2-3) ile karşılaştırılmalıdır. *bilä(=birlä)+ki*'deki *+ki* ise aitlik bildiren *+ki* olmalıdır.
② *ädgü quturul-mïš olar bilä biḍig qïlïp* <Edgü (ve) Kuturulmış, onlarla bitig yapıp>:Bunun "qïtay yalavač ąlp turmïš olar üẓkintä"<Kıtay Yalavaç (ve) Alp

Turmış, onlar önünde>(Mi04: 4-5) ile, "olar" <onlar>dan önce çoğul kişi adları geliyor. Yoksa Radloff'un okuduğu gibi, "*ädgü quturulmïš*" kiši adı değil de bir cümlesi olarak "(davadan) iyice kurtulmuş (olduğundan)" diye düşünülebilir mi ?
③ *birmiš asïγlïγ kümüštin basa toγ‹r›ïlnïng basïγqa tägmiš*<verdik(leri) gümüş faizinden Basa Togrıl'ın basıg (=vergi?)ına yetişmiş olan>: "*basïγ*" bir türlü vergidir, ama buradaki cümlemsi pek iyi anlaşılamamaktadır. Herhalde bu senedin yapılış sebeinden söz edilecektir.
④ *säkiz sïtïr kümüšüg män yuqa altïm*<(hesap olarak) 8 *sıtır* gümüşü, ben Yuka aldım>: Burada makbuzun manası var.

Bundan sonraki önemli deyimler şudur: "ög bitigin tïtp"<ana bitiginden vazgeçip> ve "ög bitigin birmätim"<ana bitigini (geri) vermedim>. Yuka ve Basa Togrıl arasında gerçekten borç alış-veriş işi bittiği için Yuka'nın ana bitig'de yazılan borçtan vazgeçtiği belirtilmektedir. Gerçekte *ana bitig*'in bir tane olduğunu yukarıda söylemiştim. Yalnız Basa Togrıl'ı Onluklarından ayırmak için "tït(ï)p"<vazgeçip, terk edip> diye okumak mümkün müdür ?

Dördüncü belge:

Mi18 (TM229, U 5251:USp 5)

1 yïlan yïl arm ay tört otuz-qa män balaq *u*mar
2 ikägü tašïq baš-ïndaqï {ta} yarïm tärini yarïm torqu-nï
3 turï-tïn alïp ög biḍig-i yoq bolmïš üčün
4 tuḍup turγu yanuḍ biti*g b*irtimz song biḍig
5 ünsär vučuṅg bolup yorïmazun tanuq torčï
6 tanuq bürlüg qy-a bu nišan biz balaq umar ikägü-
7 -ning ol män qïnqudu ikägü‹-kä› inčgä ayïḍïp bitidim

Čeviri:
Yılan yıl(ı) birinci ay(ın) yirmi törd(ünde).
Ben Balak (ve) Umar ikimiz de Taşık'ın başındaki
yarım deriyi ve yarım ipeği Turı'dan aldık.
(Ama) ana bitigi kaybolduğu için elinde tutacağı
yanut bitig verdik. Son(ra) bitig (meydana) çıkarsa,
'vuçung' olup geçerli olmasın.
Şahit: Torçı. Şahit: Bürlüg Qya.
Bu imza biz Balak ve Umar ikimizindir.
Ben Kınkudu ikisine inceden inceye sorup yazdım.

Ačıklama:

Taşık ile Turı arasında gerçekleşen alışveriş [Mi19]'a göre, Taşık "kaçıp çekip gittiği için" onun yerini tutan Turı borçlu nesneyi Balak ile Umar'a geri vermiştir. Ona karşı Balak ile Umar'ın *ana bitigi*'ni kaybettiği için onlar Turı'ya *yanut bitig*i yazıp vermişlerdir. *Yanut bitig* nedir? Bunun benzeri olarak 'yantut' kelimesi var. Örneğin "yanḍut biḍig birürmän"<yantut bitig(= sened)i veriyorum>, "borluq-nï yanḍurup birürmän"<bağı (geri) döndürüp veriyorum>. Bu senet bağı sahibine (bağını) geri döndürüp vermek için sahibine vermiştir. buna karşı söz konusu olan *yanut bitig* borç veren kimseye ödünç nesnenin geri dönüp geldiği gösteren bir makbuz yerinedir. Belki sadece 'vuçung' bitig diyemiyor sebebi henüz ödünç nesnenin yarısının geri dönmüş olması olabilir. Gerçekten *yanut bitig* ve *yantut bitig* arasında bir fark olduğu kanısındayım.

Kaynaklar:

Arat 1964: Arat, R., "Eski Türk hukuk vesikaları." *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 65 : 1: 11-77, –6 pls. (*Türk Kültürü Araştırmaları* 1, Ankara, 1964: 5-53, –7 pls.)

Arakawa 1994: M. Arakawa, (Review)「山田信夫著『ウイグル文契約文書集成』I, II, III.」『Shigaku-zasshi』103-8：109-119.

Clauson 1972: Clouson, G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford, xlviii+989p.[ED].

Oda 1991: Oda, J., "On *baš bitig*, *'ydyš bitig* and *čïn bitig* : Notes of the Uighur Documents Related to a Person named Turï." *Türk Dilleri Araştırmaları 1991*, Ankara: 37-46.

Radloff 1928: Radloff, W., *Uigurische Sprachdenkmäler. Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben*. Leningrad, VIII+305p., +3 pls. (Rep. Osnabrück 1972)[USp].